

Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája

részlet

Az a másik temető

– Bevitték a lezárt tárna végére, fölkötözték az ácsolatra. Aztán visszajöttek, és a levegőbe röpítették az egész folyosót. Így temettek oda több tucat embert. Csakhogy erről nem beszél senki, mert a mai napig félnek az emberek.

– Otthon nem beszéltünk a bányáról, mert titok volt, és senki sem bízott a másikban. Anyukám mindig vattakabátba burkolózva jött meg a munkából, a lábán több réteg kapcával. De sosem mondta meg, mit csinál ott. Mert ha mi az iskolában vagy az udvaron kifecsegtük volna, hogy az uránbányában dolgozik, akkor megölték volna odalent, mi meg anya nélkül maradunk.

– Tudtuk, mit bányászunk, de erről nem beszélt senki. Egyébként nem számít, hogy tudtuk, mi van ott, mert amúgy sem mondta senki, milyen borzasztó ártalmas. Csak a kilencvenes években tudtuk meg, hogy gyilkol minket az urán, de akkor már késő volt, mert addigra a társaság fele a temetőben nyugodott.

A lengyel riporterek legfiatalabb nemzedékéhez tartozó Filip Springer régészeti és kultúrantropológiai tanulmányok után fotóriporterként kezdte a pályáját. A fényképeiből készült összeállításokhoz írt rövid kísérőszövegekkel indult el az írás felé, ezekből fejlődtek ki a főként urbanisztikai, építészeti témájú riportjai, majd riportkötetei. Fotóit több kiállításon mutatták be Lengyelországban, jelenleg a varsói Riportintézet munkatársa.

Miedzianka című könyvében mégis inkább a leletmentő régész hangján szólal meg, olyan város történetét rekonstruálja, amelynek mára nyoma is alig maradt. Tárgyi emlékek helyett az egykori lakosokat faggatja, az ő visszemlékezéseiből áll össze a valamikor virágzó, festői szépségű alsó-sziléziai városka képe. Hétszáz éve alapították, a település alatt rejtőző rézércről kapta a Kupferberg nevet. Többször is próbálkoztak a környéken bányászattal, de egy-egy fellendülő szakasz után rendre kiderült, hogy nem elég gazdag a város alatti érlelőhely. Híresebb volt a sörfözde, amely az egész környéket ellátta, a táj szépsége pedig vonzotta a turistákat. A húszas években már jelentős üdülőhelyként tartották számon a várost és környékét, ahová rendszeres repülőjárat indult Berlinből, Breslauból és Lipcséből.

Ezt az idillt rombolta le a második világháború és az azt lezáró béke. 1945-ben a nagyhatalmak Lengyelországhoz csatolták Alsó-Sziléziát. Bevonult a Vörös Hadsereg, kitelepítették a német lakosságot, és a Lengyelország elveszített keleti területeiről elűzött menekültek költöztek a helyükre. Kupferberg új neve Miedzianka lett. A végső romlást mégis az ásványkincsek hozták a városra: kiderült, hogy uránércet rejt a hegy, és szovjet irányítás alatt megkezdődött a sugárzó anyag ki-termelése, megpecsételve ezzel a város sorsát. Az itt közölt részletben az egykori uránbányászok idézik fel a legkeményebb időket.

A Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája a negyedik kiadásánál tart Lengyelországban, magyarul a Typotex Kiadónál jelenik meg 2017 végén. (A ford.)

– Úgy mondták, hogy Miedziankában két temető van. Az egyik a német oda-fönt, azt már akkor benőtte a bozót, és van egy másik, lengyel temető a föld alatt. Abban a bányában több tucat embert temettek el élve, egyik napról a másikra tűntek el az egész családjukkal együtt. Egyszerűen mentünk munkába, és hiányzott valaki a brigádból. Műszak után meg kiderült, hogy üresen áll a háza, vagy már valaki más lakik ott. De nem kérdezett senki semmit, mert a bánya tele volt spiclikkel. Ha négy bányász állt egymás mellett a pihenő alatt, akkor már lesték az ávosok. Ha meg öten álltak, akkor nyilvánvaló volt, hogy egyikük spicli, ezért mindenki az időjárásról beszélt.

Később meg is nehezítették a spiclik dolgát, mert tudták a bányászok odalent, ki kagylózik, és figyeltek rájuk. De így nem is volt miről jelentést írni, ezért ők dobtak fel politikai témákat. És akkor a többi spicli őket jelentette föl, és kész volt a baj. Biztos nemegyszer előfordult, hogy az egyik spicli a másikra jelentett.

„1950-ben már az éjszakai brigád vezetője voltam hat hónapig. Csak uránt bányásztunk akkor, nekem meg mindennap fáj a fogam. 1951 áprilisában oda-jött hozzám a sugárzásmérő kezelője, egy orosz, bevallottam neki, hogy ha mindennap uránnal dolgozom, fájnak a fogaim. És akkor elmagyarázta, hogy ez az urán miatt van, és akik Oroszországban urán közelében dolgoztak, először ugyanígy fogfájásra panaszkodtak, aztán később meg is haltak. Csak arra kért, hogy ne beszéljek erről senkinek, mert börtönbe kerülhet miatta. 1951 őszéig dolgoztam még, akkor szanatóriumba küldtek. Miután hazajöttem, kértem a felmentésemet, senkinek nem mondtam semmit.”¹

– Mindig katonák álltak a kapunál, gondosan mérték a Geiger-számlálóval, nem visznek-e ki uránt a bányászok. Ezért mindenki alaposan leporolta a ruháját, mielőtt kilépett a kapun, főleg az ingujját, mert egy apró kis kavics is nagy bajba keverhette az embert. Olyan is volt, hogy ha az egyik bányász rühellte a másikat, akkor még a kapu előtt szórt egy kevés sugárzó port a társa zsebébe, akinek ebből komoly baja lett, el is tűnhetett teljesen.

– Csak egy speciális belépő felmutatása után lehetett bemenni a bányába. Csak az volt a gond, hogy nem minden ellenőrző katona tudott olvasni. Ezért ha valaki akart, és volt egy kis szerencséje, akkor bemehetett más belépőjével. De azért nemigen akadt ilyen bátor ember. Aztán mikor a parancsnokságon rájöttek, hogy vannak az örök között analfabéták, mindig állítottak a kapuhoz legalább egyet, aki tud olvasni.

„Az üzemi kórház vezetője elrendelte, hogy állítsanak fel nyúlketrecek az udvaron. Volt ott egy ember félállásban, aki gondozta őket. Megvolt mindenük, ami kell: zab, tej, sárgarépa. De volt még valami – minden ketrecbe tettek egy kis doboz uránt. Erről nem beszéltünk, de anélkül is tudtuk: két hónap alatt az összes nyúl kimúlt. Olyanok voltunk mi is, mint ezek a nyulacskak. Csak általában valamivel tovább éltünk.”²

– Volt egy ilyen eszetlen, nálunk dolgozott a mosóban. Egyik nap iszogathatott a pihenő alatt, mert mondogatni kezdte ezt a rigmust: „A húst meg a szalon-

¹ Feljegyzés 1971. január 22-i dátummal [in:] *Akta osobowe górników Zakładów R-1 nr 184447* (Az R-1 Üzem bányászainak személyi aktái, 184447-es iktatószám), Állami Atomenergia-ügynökség, Jelenia Góra-i részleg.

² Piotr Dziewit: *Uranowi ludzie* (Uránemberek) [in:] *Panorama*, 1991. 14. sz.

nát / Mind Sztálinhoz hordják. / De én, a bamba birka / megyek a kolhozba". Nem láttuk soha többé.

– Az orosz felügyelők, műszerkezelők, akik lent dolgoztak, százszor jobbak voltak a lengyeleknél. Egyikük azt tanácsolta titokban, hogy ne üljek rá az edényre, amelyikben a kifejtett uránérc van, meg sehova se, ahol jelez a számláló. Azt is mondta, hogy a pihenő alatt menjek föl, ott egyem meg a reggelit. És sose igyak a bánya vizéből.

Jellegzetes szaga van az uránnak, az oroszok meg az aknászok szag alapján találták meg a telért. Bementek a vágatba eloltott lámpával, és szimatoltak. Úgy bűzlött az urán, mintha bomlott volna valami a vízben, hullaszag volt, ha telérre akadunk.

Néha, ha nem találtuk a telért, lejött a műszerkezelő, és megkereste. Többször megesett, hogy gyorsan kihátrált egy ilyen keresés után, nekünk meg csak annyit mondott: „Ássatok, fiúk!”

Olyan erős volt a sugárzás a bányában, hogy magától megállt az óra a bányászok karján, és nem akart működni. De nem panaszkodott senki. Egyvalaki mondta kaptatosan, hogy tudja, miért ég úgy az arca munka után. Ezt az embert agyonverték, a holttestét az árokba dobták.

Jól ki volt találva az egész, abból indultak ki az oroszok, hogy nem éli túl senki a bányabeli körülményeket, nem lesz több gondjuk Miedziankával. De elszámították magukat. Ha ezt akkor tudták volna, biztos nem hagytak volna itt minket. Rég a föld alatt lennének.

– Egy kis taknyos hozta az ávó leveleit. És mihelyt megjelent az üzemi területen, végigfutott az embereken a rémület. Mert akinek levelet adott, az általában már nem jött vissza a bányába. Hetente többször jött az üzembe ez a küldönc, és minden alkalommal egész köteg ilyen levél volt nála. Nem akarták átvenni tőle, ilyenkor lerakta a földre, a bányászok lába elé, és elment.

– Először félholtra verték az embert botokkal. Aztán felloccsolták, és megint megverték. Egymás után többször. És ha még így sem vallotta be, akkor elvitték a bányába, főbe lötték, az aknát meg beomlasztották. És így nem maradt utána semmi nyom, egyébként nem is nagyon törődött vele senki.

„A pisztoly markolatával verték ki a fogait, ütötték a fejét, nem lehetett megmenteni. Megölték és elvitték őket a beomlott aknákhhoz.”³

– Nálunk, Miedziankában nem volt olyan erős a sugárzás. Kletnóban viszont nem bírták ki a vágások odalent, elájultak. Ilyenkor kivitték őket, de biztos voltak, akik ott maradtak örökre.

– Akiknek túl sokat járt a szájuk, azokat elhurcolták a janowicei ávóra. Volt akkor egy kis tó az ávó mellett. Amikor elköltöztek onnan az ávósok, homokkal töltötték föl a tavat, később már magától benőtte a nád, a bokrok. Aztán amikor a hetvenes évek végén ki akarta kotortatni a tavat a község, hogy megint legyen benne víz, akkor jöttek fontos emberek, és megtiltották. Állítólag rengeteg bányász holtteste fekszik a tó fenekén.

– Akik még ma sem akarnak beszélni a bányáról, azoknak biztos nyomja valami a lelkiismeretét. Mert ott mindenkinek volt valami a füle mögött, nem a

³ Michał Mońko: *Gulag Miedzianka* (A miedziankai gulag) [in:] Odra, 1995. 4. sz.

semmiért fizették őket. Szóval nem félelemből nem akarnak beszélni a bányáról, hanem a szégyen miatt, hogy olyan szemét disznók voltak abban az időben.

– Odajött hozzám egyszer egy NKVD-s, és azt mondta, el ne nézzek egyetlen morzsányi uránt se, különben meglátom, milyenek a jegesmedvék. Pár héttel ezután felmondtam, és elmentem dolgozni a papírgyárba.

Teherautókra raktuk a kifejtett ércet, de hogy aztán hová mentek vele, azt én nem tudom. Mondták, hogy Legnicába, onnan tovább Oroszországba, de ki a fene tudja. Minden ércszállítón ült egy ruszki katona géppisztollyal. Valahol félúton még a lengyel sofőrt is lecserélték a sajátjukra, szóval még a lengyelek se tudják, hova ment a szállítmány.

– Nem volt semmiféle ellenőrzés a kapunál a sugármérővel, csak kitalálták az emberek, hogy félelmetesebbek legyenek a történetek. Engem nem vizsgált át soha senki. Mit lehetett volna kivinni onnan? Azokat a köveket? Általában katoná állt a bánya kapujában, ellenőrizte a belépőket, de hát némelyikük nem is tudott olvasni, ezért nemegyszer két hónapja lejárt papírokkal mentek be.

Mindenki tudta, mit bányászunk, és mindenki beszélt is róla. Tudta az egész város, mi zajlik a bányában, mert mindjárt a lakóházak mellett nyílt némelyik akna, és nem is volt elkerítve egyáltalán. Csak figyelni kellett, nehogy betévedjenek a gyerekek.

– Fél órát adtak a bányászoknak a műszak vége előtt, hogy kiporolhassák a ruhájukat, mielőtt ellenőrzik a kapunál. Volt a bányában fürdő és mosoda is, de nem minden bányász használta. Egyesek az aknából mentek haza egyenesen, és csupa radioaktív por volt a ruhájuk.

– Én nem kérdeztem semmit, nem tudtam semmiről, arról is csak magától hallottam, hogy ott megöltek volna valakit. Én dolgozni akartam, pénzt keresni, meg azt, hogy békén hagyjanak. És így sikerült túlélnem ezt a bányát, hogy nem tudtam semmiről, mert minek nekem arról tudni.

*

Éljen Mikołajczyk!

Arról lehet megismerni a vájathomloknál dolgozó bányászokat, hogy folyton köpködnek. Megy egy bányász az utcán, harákol, kiköpi a nyálát. Vagy a nyelvvel kotorászik a szájában, köhög, és kimegy egy pillanatra. Visszajön, megtörli a száját. Egyesek öblögetni próbálnak. Leginkább vodkával, de ha zárva a kocsmá, akkor háznál főzött kisüstivel. Az öblögetés csak ideig-óráig hat.

– Nem lehet felköhögni ezt a trutyimót – mondják, és rendelnek még egy decit. Megvan rá a szokásos mozdulat, erről is meg lehet őket ismerni. Fizetésnapon egy tűt sem lehet leejteni a kocsmában, szürke a levegő a füsttől. Itt, a felszínen mindenki az időjárásról beszél. A munkáról odalent lehet beszélni. Ezért a rendért lemennek a pokolba is. Pedig hivatalosan nincs is pokol.

Menny

Hogy van-e pokol, azt nemsokára megtudja Ludwik Kaczmarski. Vasárnap van, tizenegy múlt, éppen a templomba készültek, amikor megjelent az ajtóban. Úgy nézett ki, mint egy kísértet, négykézláb jött, most az ágyon fekszik, és kéri, hogy

kenjék be valamivel a testét, mert rettentő fájdalmai vannak. Anna Kaczmarska óvatosan kigombolja az ingét, mellette áll ünneplőben a három kislánya – Marysia, Bronka és Natalka. Szó nélkül nézik apjuk kék-zöld testét és zokogó anyjukat. Útban van a negyedik kislány, Anna Kaczmarska a terhessége végén jár.

– Mit műveltek veled? – kérdezi könnyek között, de Ludwik már nem válaszol. Janowicébe ment előző nap egy trzcińskói bányász, Mikołajczyk névnapjára. Nem tudja már senki, és nyilván nem is fogja megtudni, mi volt ennek a Mikołajczykknak a keresztnéve, valóban létezett-e, és tényleg olyan végzetes személy volt-e a bányászok számára, amilyennek később bizonyult.

Állítólag így történt: iszogattak a fiúk, vérszemet kaptak, elkezdték egymást éltetni. Mondtak tósztot Grzybre, Kaczmarskira, mondtak Mikołajczykra is. Mikołajczykra mondták a legtöbbit, hiszen ő állta a cechet. Elment valaki a kocsmához, meghallotta. Vagy lehet, hogy maguk az ávosok hallották, nem kellett messzire menniük, csak pár háznyira. Mikołajczyk nem jó név volt ebben az időben, sőt, rosszabb nem is lehetett volna.⁴ Egyáltalán nem volt szabad kimondani ezt a nevet, vagy ha mégis, akkor suttogva és a legnagyobb undorral. Ezt a nevet skandálni olyan bűn, amiért a saját bőrén tapasztalhatja meg az ember, hogy létezik-e pokol.

Berontottak a kocsmába, elkapták, akit csak értek. Akik a legkevesebbet itták, és még megálltak a lábukon, az ablakon ugrottak ki, elmenekültek az erdőbe. Akiknek már nem működtek a reflexeik, azok maradtak. Köztük volt Kaczmarski. Elvitték az őrsre, ott tartották egész éjjel. Valószínűleg nem akarták megölni, mert ha akarták volna, ütötték-verték volna, ahol csak érik. De csak nyaktól lefelé vannak rajta verésnyomok, a legtöbb a hátán és a hasán. Túllőttek a célon. Hajnalban kidobták az ajtón. Kaczmarski nagy nehezen elvánszorgott Miedziankáig. A régi úton ment, talán ezért nem talált rá korábban senki, már mindenki az aszfaltozott utat használja. Ősz volt, hideg a hajnal, Janowicében állt a köd. Mire hazaért, alig maradt benne élet. Húsz perc alatt meghalt.

Pokol

Nem tudja kiköhögni magát a huszonhárom éves Stanisław Gruszka. Akárcsak a többiek, ő is teljesítménybérben dolgozik. Először csillós volt, de gyorsan előléptették frontmesternek. A gránitfúrás viszont nehéz munka, kemény a kőzet, nagy darabok hasadnak le, figyelni kell, nehogy maguk alá temessék. Sokszor ketten nyomják a fúrót, de csak nem enged a kőzet. Máskor elég, ha egyszer rásújtanak csákánnyal, és magától leválik egy nagy tömb. A bányában nem látható előre, hol van a kőzet, minden bányász tart tőle.

Úgy zajlik a kitermelés, hogy először lyukakat fúrnak a kőzetbe. Szárazon fúrják, ezért a vájatokban általában akkora a por, hogy ha két bányász egymás mögött megy lámpával a kezében, nem látják egymást. Egyszer adtak nekik

⁴ Stanisław Mikołajczyk (1901–1966) lengyel politikus, 1939-től a londoni emigráns kormány tagja, 1943-tól 1944-ig miniszterelnöke. 1945-ben, a jaltai konferencia után hazatért, és az Ideiglenes Nemzeti Egységkormány miniszterelnök-helyettese és agrárminisztere lett. 1945-től 1947-ig a Lengyel Néppárt elnöke. Az 1947-es választásokon csalás miatt nem kapott elég szavazatot. Az egyre fenyegetőbb légkörben letartóztatástól tartva az Egyesült Államokba emigrált 1947. november 20-án, másnap megfosztották lengyel állampolgárságától. (*A ford.*)

maszkokat, de pár perc után mindegyik eldugult, fulladni kezdtek benne a bányászok. Jobban ment maszk nélkül. Egy idő után bevezeti a bányaigazgatóság a port csökkentő vizes fúrókat, de továbbra is víz nélkül fúrnak a bányászok. Gyorsabb így, jobb a teljesítmény, nagyobb a fizetés. Hiszen senki sem jókedvűből megy a föld alá.

Ha készen vannak a furatok, jöhet a robbantás. Alig halkul el a robaj, máris küldik őket a vájatba. Senki sem vár órákig, mint más bányákban, hogy leülepedjen a por. És a porral minden más is, ami a robbantás után a tárnában száll. Nincs idő ilyesmire.

Ahhoz, hogy jó legyen a teljesítmény, nem árt jóban lenni a ruszikkal. Náluk vannak a műszerek, ők kutatják a kőzetet. Hat méterrel a homlok mögött tudják, hol van a telér. Aki nem haverkodik a ruszikkal, az hiába húzza az igát, mint a barom, akkor sem fejt ki eleget. Meddő ércet mutat neki a ruszki, hiábavaló az erőfeszítés. Ha jó a telér, akkor nem is kell igazán erőlködni, megvan az eredmény. Ezért kell odalent virágoznia a lengyel–szovjet barátságoknak.

Staszek Gruszka szívesebben dolgozik ruszki, mint lengyel felügyelet alatt. A ruszikkal mindig meg tud állapodni az ember. Ha lakodalmat kell rendezni, odamegy az ember a mérnökhöz, és megkéri, hogy kicsit több kifejtett ásványt írjon be. Akkor nagyobb a fizetés, és nagyszabású a lakodalom. Egy orosz műszerkezelő mondott egyszer olyat Staszeknek, ami örökre megragadt az emlékezetében:

– A reggelidet odafönt edd meg. És vizet ne igyál itt lent, megárt.

Menny

Negyvennyolcban kezdődött. Először megjöttek a ruszki szakemberek, a régi német aknában mászkáltak, méricskéltek valamit. Több mint százötven ilyen hely volt Alsó-Sziléziában. Kowaryban, Kletnóban és éppen Miedziankában indítják be az első aknákat. Egy nap a kastélyban szállásolnak el két katonai századot, ekkor már tudni lehet, hogy lesz valami.

Az Érc-kitermelési Vállalat alá tartozik a bánya (ZPR-1, röviden R-1). Kowaryban van a vállalat központja, ott lakik negyvenhárom szovjet mérnök is a családjával. Ők felügyelik a munkát a ZPR-1 minden üzemében.

Miedziankában nincs hiány dolgozni vágyókból. Itt nem termékeny a föld – robotolni kell reggeltől estig, ha meg akarják művelni a köves talajt. A bányában viszont állítólag jól lehet keresni, és ki is fizetik. Amikor az első hónap után fizetést kapnak a bányászok, nem hisznek a szemüknek. Negyvenezret kapnak fejésként, vagy még annál is többet. Egy liter vodka nyolcvan zlotyba kerül. Rögtön zsúfolásig telik a kocsmák. Gyorsan elterjed a környéken, hogy Miedziankában igazi krózusok a bányászok. Akik a szomszédos falvakba mennek haza a pénzzel, fegyveres katonai kíséretet kérnek, mert az erdőben már lesnek rájuk a másodlagos pénzkereset hívei.

Csak lakatot kell tenni a szájukra, és nem kérkedni azzal, mit csinálnak. Karolina Kolis sem lóg ki a sorból. Egyszerű, de nehéz munkát végez. Átveszi a kifejtett ércet teli csillét a felvonónál, és a vágányokon eltolja a hányóig. Ott a legnehezebb, mert meg kell dönteni a csillét, és kiönteni belőle az ércet. Aztán még csákánnyal kitisztítja a csillét, és visszatolja. Nyolc óra naponta, akár esik,

akár fúj. Télen a legrosszabb, mert fatalpú klumpát kapnak, és rögtön rátapad a hó. Le kell tisztogatni pár lépésenként, nehogy elterüljön az ember, mint a gyalogbéka. Karolina tudja, mi van a csillében: urán. De nem tud mit kezdeni ezzel a tudással. Nem tudja, mire való az urán. És nem is akarja tudni, mert a bányában úgy tartják, minél kevesebbet tud, annál jobb. Karolina ezért csöndben lapul, meg se szólal. Csak egyszer kért szót. A csillések gyűlésén megkérdezte a főnök:

– Na, lányok, milyen legyen a bérezés: órabér vagy teljesítmény?

És akkor csak Karolina nyújtotta magasba a kezét:

– Főnök úr, én teljesítménybért szeretnék.

Erre a főnök:

– Kolis, maga a legkisebb, és teljesítménybérben akar dolgozni? Mit teper úgy a munkáért?

– Mert ha úgyis meg kell szakadnom a csilléssel, akkor már kapjak is érte valamit.

Amikor megkapták a fizetést, mindenki hálálkodott Karolinának. És ő elmagyarázta nekik, hogy ha minden bányász teljesítménybérben dolgozik odalent, az azt jelenti, hogy iparkodnak minél többet keresni. És ha iparkodnak, akkor több lesz a kifejtett érc. Valakinek el kell vinnie ezt az ércet a hányóra, hogy ne legyen fennakadás a munkában.

A csilléknél dolgozik Baška Wójcik is, akit most Kicsi Baškának hívnak. Van ebben némi évdés, mert Baška már egyáltalán nem kicsi, úgy tolja a csillét, hogy nincs párja, gyorsan élmunkás lett, ő tanítja be az újakat a munkára. Nem egyszerű a dolog a csilléssel, és ha az ember nem tudja, hogy a fenébe tolja oda, akkor nincs kitől kérdezősködni. Mert a teli csillével lefelé kell menni, erre való a bot. Ha nagyon felgyorsul a csille, le kell fékezni a bottal. De tudni kell, hova tegyük a botot, nehogy kiverje a fogunkat. Ha nem fékezzük le a csillét, akkor lent a legjobb esetben kisiklik a vágányról, legrosszabb esetben ráborul valamelyik nőre. Fönt már üres csillét tol az ember, ott egy kicsit könnyebb. De így is nehéz.

Pokol

Staszek Kopczyński vājarként állt munkába, aztán villanyszerelő és hegesztő lett. Végig a föld alatt. Rögtön kapott munkát, most tart egy kicsit attól, hogy a felszínen megtudják, mit csinált valójában a Honi Hadseregben, és kirúgják. Nagyon fontos neki a pénzkereset. Az apósa tartotta a szavát, megvolt a lagzi, mihelyt Staszek megérkezett Janowicébe. Nemsokára megszületik a gyerekük.

Kopczyński mégis attól fél a legjobban, hogy az emberi butaság miatt hagyja ott a fogát. Veszélyes hely a bánya, ezért háromszor meg kell gondolnia, mielőtt bármit tesz. Ha nem gondolja meg, akármi történhet.

Staszek háromszor nem gondolta meg. Először az az ötlete támadt, hogy a létra helyett az ércszállító felvonón jut fel a felszínre. Elkapta a drótot, de útközben úgy megtekeredett, hogy csillagokat látott. Majdnem elengedte, viszont akkor egy kocsonyás folt maradt volna belőle a mélyben. Azóta Staszek létrán jár, ahogy kell.

Másodszor az volt a feladat, hogy hegeszzen odalent. Lement, be a táróba, elkezdett hegeszteni. A nap végén jártak, gondolatban már a felszínen volt, elfelejtette, hogy a föld alatt nincs szellőzés. Belélegezte a cink gázait, maga sem

tudja, hogyan keveredett a felszínre. Lehanyatlott az árokba, és elvesztette az eszméletét. Csak este találtak rá, alig volt benne élet.

Harmadszor a szivattyúknál dolgozott. Speciális csörlővel kötötték össze őket, ezt csak villanyszerelő végezhetette speciális kesztyűben. Staszek megfedkezett a kesztyűről, pusztá kézzel kapcsolta össze őket. Láng csapott ki a csörlőből, és Staszek azóta már tudja, hogy kesztyű nélkül meg se közelítse az ember a szivattyút.

Egyre több ilyen baleset történik a bányában. Ezer pácienszt fogad évente az üzemi kórház Kowaryban. Ez pedig azt jelenti, hogy minden tizedik dolgozót valamilyen baleset éri. Az ok legtöbbször az emberi nemtörődomség és ostobaság. 1949. szeptember 24-én két bányász halt meg azért, mert az egyik a nyakába akasztva vitte a gyújtózsínórokat és a gyutacsokat, ezek pedig belobbantak a karbidlámpától. Egy másik bányász 1951 januárjában kilépett a működésképtelen szállítókasból, és az akna falán akart lemászni a mélybe. Időközben elindult a kas, épp a munkás felé. Lezuhant, belehalt a súlyos sérülésekbe. Egy bányász a tizennégy méter magas állványzatról esett le, egy másik használta a csörlőt, pedig nem volt rá kiképezve. A kollégája még a föld alatt meghalt, amikor ütés érte a fejét. Csak 1950-ben tíz bányász halt meg az R-1 bányákban, összesen 1039 baleset történt. Egy évvel később 757 volt a balesetek száma.

A legsúlyosabb baleset, amit Staszek a bányában látott, az volt, amikor Józek Sarula teste összezúzódtott a fronthomloknál. Sose felejtí el azt a látványt, csak elgondolkodik néha, hogy Józek volt ilyen hülye, vagy a kőzet kiszámíthatatlan. Józek már nem is jött rendbe élete végéig.

Menny

A felszínre tartva a bányászoknak be kell tartaniuk néhány szabályt. Fél órával a műszakváltás előtt abbahagyják a munkát, és felmennek a felszínre. Teljes fél órájuk van arra, hogy kiporolják a ruhájukat. Nem sokan hagyják a ruhájukat a bányában. A fürdőt sem igazán használják. A legtöbben a közelben laknak, inkább hazamennek. Kisimítják a zubbonyuk ujját, kifordítják a zsebeket, leveszik a cipőjüket, kiporolják őket. A legkisebb ércszemcse, egyetlen kavics vagy egy csipetnyi por sem maradhat a ruha ráncaiban.

Katonák állnak a kapuban, érzékelővel vizsgálják át őket. Ha csörög a műszer, kisimítják a ruhaujját, megnézik a zsebeket. Ha találnak valamit, eltűnik az illető. Már itt keringenek suttogva terjesztett történetek azokról, akik nem porolták ki a ruhájukat elég alaposan. Nem látták őket többé, nyilván nincsenek már életben. A gyakorlatban ez másképp néz ki. A kapuból magukkal viszik a delikvenst a bányánál alkalmazott ávosok, kihallgatják, kikérdezik. Ha szerencséje van az illetőnek, kioktatást kap, és egy megrovást a személyi anyagába. Jó telérre már nem számíthat. Ha peches, akkor csomagolhat, és még aznap éjjel el kell hagynia a várost. Eltűnik, a bányászok között pedig hihetetlen történetek röppennek fel. Csak az 1949-es évben ötvenöt ilyen vájárt távolítottak el az R-1 bányából.

Tehát mindenki fél, mindenki alaposan kirázza a ruháját. A porolás igazi kollegialitáspróba, egyik ellenőrzi a másikat, kölcsönösen segítik egymást, benéznek a gallérok alá. Szó nélkül porolnak, nagy figyelemmel, lopva a katonákra pislogva. A porolás után sorban állnak a kapunál. Előfordul, hogy egyik ki nem

állhatja a másikat, vagy a fülébe jut a városban a pletyka, hogy az a másik az ő babájához jár. Így van ez az emberek között. Akkor csak annyit kell tennie, hogy már a porolás után, de még az ellenőrzés előtt a zsebébe csempész egy kis kavi csot, és biztos lehet a babája hűségében. Néha ez is megesik a bányában.

Olyan szabály is van a felszínen, hogy ne mondd el, mit fejtettél ki, hány csilét küldtél a felvonóhoz, hogy ment a munka. A legjobb, ha nem mondasz semmit, mosolyogva fogadod a munkára vonatkozó kérdéseket, témát váltasz, az eget kémleled. A legjobb, ha nem beszélsz otthon sem. Janek Majka, ugyanaz, aki múlt tavasszal először ment föl a mamával Miedziankába, csak egyszer kérdezi meg az anyjától, mit csinál a bányában. Barbara Majka (leánykori nevén Kmiecik) úgynevezett lebjodka, a bánya csörlőjénél dolgozik, eleget tud az üzembről ahhoz, hogy minimum az állásába kerülne, ha fecsegne a fia.

– Kisfiam, jobb, ha nem tudod, mert még elmondod az iskolában, abból meg csak a baj van.

Pokol

A föld alatt is vigyázni kell. Állandóan cserélgetik a bányászokat a brigádok között, változtatják a beosztásukat, a munkavégzés helyét, a brigádvezetőket. Sehol sem tudnak megmelegedni, két-három hónapnál nincs rá több idő. Az a cél, hogy ne ismerjék egymást elég jól az emberek. Az államvédelemnek megvannak a maga ügynökei, az a feladatuk, hogy dolgozzanak ugyanúgy, mint a többiek, figyeljék, miről beszélnek a pihenők alatt. A bányászok általában tudják, ki a közülük való és ki a spicli. De megelőzőképpen nem bíznak senkiben, főleg nem az újakban. Úgy tartják, hogy ha öt férfi áll egy csoportban, az egyikük biztos jelent róluk. Igazság szerint alig két-három ügynöke van az állambiztonságnak a bánya minden száz dolgozójára. Ez a két ember pedig nem lehet ott mindenhol, nem hallhat mindent, nem szerezhet tudomást minden felforgató szóról vagy gondolatról, ami felbukkan a Miedzianka alatti vágatok labirintusában. De már a félelemmel teli légkör is elég ahhoz, hogy ne bolygassanak kényes témákat.

Az ávó persze próbál új besúgókat szerezní. Megvannak a módszerei. Első körben azokat környékezi meg, akiknél találtak valamit a kapuban, illetve mindenki mást, aki bármilyen módon lebukott. Azzal etetik őket, hogy árulást követtek el, felfedték az objektum titkait, bevetik a fenyegetést, hogy keletre hurcolják vagy letartóztatják őket. Egyesek megpuhulnak, aláírják. Visszakerülnek a régi brigádjukba, de ott már mindenki tudja, mit akarhatott tőlük az ávó. Ezért egyre nagyobb a gyanakvás, az időjárásról beszélgetnek az emberek. Hamar elmegy a kedvük az ilyen kényszerspícliknek, felhagynak a jelentgetéssel, nem sokat érnek. Sokkal hasznosabbak azok, akiknek fizetnek az információkért. Nem is csak pénzben jár a jutalom, azt fel kell venni valahogy, aláírni, honnan van a pénz, valamit kezdeni is kell vele. Ellenérzéseik vannak ezzel szemben az embereknek. A bányászok és a felmérők esetében az ilyen ráadásjutalom legjobb formája a jó közetfal. Ezért az az általános vélemény odalent, hogy aki mindig telérbe ütközik, annak nem szerencséje van, hanem a lelkiismerete nem tiszta, és jobb az ilyen embertől távol tartani magunkat.

Menny

November 1-jén temették el Ludwik Kaczmarskit Janowicében, a templom melletti temetőben. Még előtte gyorsan felboncolták a holttestet az illetékesek az egyik Jelenia Góra-i régi német sírkamrában. Anna Kaczmarskának azt mondták, hogy a belső szervek – vese, máj, tüdő – sérülései következtében állt be a halál. Hogy ki okozta ezeket a sérüléseket, azt nem mondták meg. Mielőtt lezárták a koporsót, Anna készített egy fényképet. Látszik rajta, hogy Ludwik hanyatt fekszik, fehér ing van rajta, a keze összefonva a hasán. Valaki odatette a sapkáját a feje mellé. Cipő nélkül temették el. Anna kívánságára azt írták a sírkőre, hogy tragikus módon vesztette életét, és „béke a lelkének”. Az illetékesek a fejüket csóválták.

Néhány héttel később még egy sírt ástak ugyanebben a kis temetőben. Egy halva született kislányt temettek bele. A Ludwika nevet kapta. Ott nyugszik pár lépésnyire az apjától.

Nyomor vár minden Kaczmarska lányra. A legidősebb, Natalia a bányába megy dolgozni. Külön e cél érdekében meghamisítja az anyakönyvi kivonatát, különben nem vennék fel. A Kicsi Baška tanítja be a munkára. Natalka később azt mondja, hogy ha nincs Baška, sosem boldogult volna a csillékkal. Basia Wójcik azzal válaszol, hogy valakinek muszáj volt a pártfogásába venni egy olyan kis nyápicot, mint Natalka, és éppen ő volt kéznél.

Jan Miroś, a miedziankai pék is segít Kaczmarskiéknak. Azt mondja a lányoknak, csak jöjjenek el minden reggel friss zsömléért és kenyérért. Ha néha Anna Kaczmarska jelenik meg a pékség ajtajában, és ki akarja fizetni az árut, Miroś csak legyint, aztán áthajol a pulton, és összeesküvő módjára suttogja:

– Nálam maguk mindent ingyen kapnak.

Több mint tíz évig tartja is magát az ígéretéhez. Még akkor is, amikor Janowicébe költözteti a pékműhelyét, és a lányok hozzá járnak kenyérért, ő viszont sosem fogad el pénzt tőlük. Egyébként Mirośhoz jár kenyérért egész Miedzianka, mert senki sem tud olyan finomat sütni, mint ő.

Kaczmarskiról nem beszél senki Janowicében, Miedziankában meg pláne nem. Ez tabutéma, amit jobb nem bolygatni. Főleg az emlékezetes névnapozás résztvevői lapulnak csendben. Eltelt már jó néhány hónap, mégis félnek attól, hogy kifecsegte valamelyikük nevét, mielőtt meghalt.

A kis árva gyerek, Janek Czyżyk hordja szét az állambiztonságiak központjába szóló idézéseket. Néhány hónappal azelőtt került a városkába, munkát keresett. Túl fiatal volt a bányához, máshol meg nem kellett. Éhezett, végül felkarolták az állambiztonságiak, az ő dolga lett a levelek szállítása a bánya és Janowice között. Janek minden délután fogja a táskát a levelekkel, és megy az aknához. Ott várja meg, míg lejár a bányászok műszakja. Ahogy feljönnek a felszínre, átadja nekik a borítékokat. Vannak, akik nem akarják átvenni. Ilyenkor leteszi őket a földre, épp a lábuk elé, és távozik.

Egy nap megkapja a borítékját Staszek Kopczyński is. Az idézésben az áll, hogy kijelölt napon, megadott időpontban menjen ki a lakásából, és nézzen körül. A távolban meglát majd valakit, aki kerülő úton elvezeti arra a helyre, ahol hivatalos személyek feltesznek neki néhány kérdést. Staszek retteg, tudja, hogy hazudott az önéletrajzában, és most biztos arról fogják kikérdezni, mit csinált

valójában Szczucinban, a Honi Hadseregben. Azt mégsem mondhatja, hogy beverte a komcsik pocáját, és csak nézte, ahogy szépen feldagadnak azok a pofák.

Amikor eljön a kijelölt időpont, Kopczyński kimegy a ház elé, és körülnéz abban a reményben, hogy nem lát meg senkit. A távolban viszont lát egy ávóst, aki észreveszi Kopczyńskit, és lassan elindul. Staszek az utasításnak megfelelően megy utána. Fél, de kicsit úgy érzi magát, mintha kémfilmben szerepelne. Vagy inkább komédiában, mert szart se ér az egész konspiráció. Janowice egy nagyobacska falu – mindenki ismer mindenkit. Mindenki tudja, hogy ha elől megy egy borús képű ávós, mögötte az ijedt Staszek, az annak a jele, hogy az előbbi az öreg Piela lakásába vezeti az utóbbit, ahol az ávónak van egy konspirációs szobája, ott tartják a kihallgatásokat.

Így mennek körbe a falun, mint a hülyék, végül persze a Piela-lakásban kötnek ki. Van itt egy íróasztal, egy lámpa és a falon egy nagy Sztálin-portré. Staszeknek adnak egy darab papírt meg egy golyóstollat, és ráparancsolnak, hogy írja le az önéletrajzát. Mihelyt befejezi az egyiket, máris írhatja a másikat, aztán még egyet és még egyet. Tucatnyi önéletrajzot produkál, az ávósok mindet kiviszik a szobából. Egy perc múlva visszatérnek, és íratnak vele még egyet. Végül egyenesen Szczucinról és a Honi Hadseregről kérdezik. Staszek tartja magát a saját verziójához, a szénről beszél. De ez már nem érdekli őket, most a fiatal Krochmalról érdeklődnek.

Még a partizánharcok idejéből ismerik egymást, barátok voltak. Amikor Krochmal Janowicében lakott, Staszek mellette talált magának szállást, szomszédok voltak. Most azt akarják tudni az ávósok, hogy Staszek össze tudna-e barátkozni vele még jobban, kicsit rá kellene dolgozni. Akkor kaphatna esetleg egy jobb ásványfalat a bányában, vagy talán elő is léptetnék, brigádvezetőkre szükség van, ők el tudják intézni, hogy Staszek brigádvezető legyen.

– Végtelenül csábító az elvtárs ajánlata, csakhogy én nem tudok úgy összebarátkozni a Krochmallal, ahogy azt az elvtársak kívánják, mert az a baj, hogy az asszonyaink összekaptak, és én be se tehetem a lábam a Krochmalékhoz, de ő se hozzánk. Szóval nagyon szeretnék segíteni, de nem tudok.

Az elvtársak feje kicsit elvörösödik, elővesznek egy ív papírt meg egy ceruzát.

– Akkor maga, Kopczyński, a szaros haláláig itt fogja írni nekünk az önéletrajzokat!

Pokol

Tehát a felszínen vannak az ávósok, a föld alatt a radon. Ez a rádium bomlásterméke, rádium pedig az uránból képződik. A radon néma gyilkos, sugárzó gáz, amely a kőzetporral együtt lerakódik a tüdőben. A fekete tüdő tehát, ami a bányászoknál foglalkozási ártalom, az uránbányákban különösen súlyos folyamat, mert a radon teljes bomlásideje alatt sugárzik a tüdőben lerakódott por. Daganatokat és degeneratív betegségeket okoz. Stanisław Gruszka kollégái közül egyre többen panaszkodnak az egészségükre. Ő kétévi munka után dönt úgy, hogy felmond a bányában. Túl sok mindent hallott az oroszoktól arról, mit is bányásznak tulajdonképpen. Egyre gyakrabban kaparja a torkát a kőzetpor, és Staszek azt is észrevette, hogy mániákusan dörzsöli a tenyerét, próbál megszabadulni a sötét rétegtől, ami a bányában rakódott rá. Még akkor is dörzsöli, ha már kezét mosott,

tiszta. Egy baleset is történt nemrég a föld alatt, az is felmondásra ösztönzi. Lementek a tárnába, ugyanúgy, mint máskor, bekapcsolták a fúrókat, de még oda sem értek a homlokhoz, amikor elájult az első közülük, aztán rögtön utána még többen is. Staszek nem emlékszik, mikor vesztette el az eszméletét. Már a felszínen volt, a többiek mellett, amikor felébredt. Túl kevés volt a levegő odalent. Jött a főnök hadonászva, megtiltotta, hogy orvoshoz menjenek, csak tíz nap extra szabadságot kapott mindenki. Aztán mind visszamentek dolgozni.

Annyit tudnak tenni, hogy betartják az oroszoktól nemhivatalosan hallott szabályokat. A bányában talán már senki sincs, akit ne figyelmeztetett volna egy baráti „elvtárs”. Nem isznak vizet, nem esznek a föld alatt, nem ülnek rá az ércel teli ládákra. De nem csak bányászok dolgoznak az uránnal. Mert a kitermelt ércel teli csilléket nők mozgatják. Köztük van Karolina Burzawa, leánykori nevén Kolis. Nemrég ment férjhez, most csilléket tol, nem tudja még, hogy gyereket vár. Amikor megtudja, beadja a felmondását. Karolinának szerencséje van, néhány hónappal később egészséges kislánya születik.

Nem ilyen szerencsés Julia Jaroszewska. Ő is uránnal dolgozik, ő is várandós. Nem mond fel, anyasági szabadságra megy. Betegen születik a gyereke, elég gyorsan daganata képződik. Amikor Jaroszewska elmondja a Jelenia Góra-i orvosoknak, hol dolgozott, azok hitetlenkednek, hüledeznek.

A bányában sosem voltak és sosem lesznek óvintézkedések a sugárzás ellen. Hivatalosan nincs semmiféle extra veszélye az uránbányászatnak. De még ha tudnának is a bányászok a rájuk leselkedő veszélyekről, nemigen lenne kinek panaszkodni. Van bányafelügyelet a vállalatnál, de közvetlenül az igazgatóság alá tartozik, ezért nem végez semmiféle ellenőrzést a vezetőség ellenében. 1956-ig az R-1 egyetlen bányájában sem végeztek olyan vizsgálatot, amely foglalkozási ártalmat állapított volna meg. Az első mérések, amelyeket jóval a miedziankai bánya bezárása után végeztek, kimutatják, hogy némelyik bányában a megengedett értéknél hatszázszor nagyobb a radonkoncentráció. A kitermelést viszont szigorú titoktartás övezi, minden problémának a vállalaton belül kell maradnia. Amikor a bányába munkafelügyelő érkezik a Színesércbányák Szakszervezetének Főigazgatóságáról, az őrködő katonák közvetlenül a „tizenötöst” hívják, az állambiztonság bányaközpontját. Egy pillanat múlva egy ablaktalan helyiségben köt ki a felügyelő, és ott is marad az elkövetkező jó néhány napban, kenyéren és vízen. Amikor visszatér a központba, a következő szavakkal zárja a jelentését: „Utasítottak, hogy adjam át: többé senkit se küldjenek oda inspekciózni”.

Menny

Miedzianka számára a bőség időszakát jelenti az uránbánya négyéves működése. Éppúgy, mint a háború előtt, van patika, több bolt, pékség, hentesüzlet, műhelyek. A régi német fogadóban most klubterem működik, minden szombaton multság van. Jönnek a bányászok, a miedziankaiak, de a közeli Ciechanowice, Mniszków és Janowice lakosai is. Egy hónapban egyszer utazó mozi is van a klubteremben. Jönnek a bányát őrző orosz katonák is, minden alkalommal más van műsoron, a nagy háború frontjain helyálló szovjet katonák bátorságának és hősiességének dicséretét zengik a filmek. Pár zlotyba kerül a belépőjegy az előadásra, de a környékbeli gyerekeknek megvan a maguk módszere az ingyennozira. Az előadás napján

elbújnak a klubteremben, bemásznak az ideiglenes színpad alá, ahol a vetítés zajlik. Amikor kialszik a villany és zakatolni kezd a vetítógép, az megadja a jelet, hogy óvatosan elő lehet bújni a rejtekhelyről, és nyugodtan nézni a filmet.

Jól el vannak eresztve a bányászok. Már első pillantásra látni, ki dolgozik a bányában és milyen beosztásban. Egyesek motorbiciklit vásárolnak maguknak, mások felújítják a házukat. Baška Wójcik 1949 februárjában huszonnyolcezer zlotyot keresett. Előfordult, hogy Stanisław Kopczyński kétszer annyi pénzt vitt haza. Megint a földben rejtőző kincseknek köszönhető, hogy felvirágzik a város. Most itt pezseg az élet, nem Janowicében. Egyre újabb és újabb jelentkezők bukkannak fel a városban, a bányában keresnek munkát. Hivatalos becslések szerint a csúcsidepszakban majdnem háromezren laknak a városban. Sosem volt itt ennyi lakos.

A siker forrásáról viszont hallgatni kell. A miedziankai uránbánya a hivatalos iratokban a Wielkie Janowice-i Papírgyárként szerepel. Még a belső levelezésben is úgy félnek az „urán” szótól, mint a tűztől, körülírással helyettesítik, „kovaércnek”, „R-2”-nek vagy „P9”-nek nevezik.⁵

A kitermelt, köztétől megtisztított ércet kézzel rakják be a nehéz fémdobozokba. A dobozokat helyben készítik, speciális műhelyben. Az a cél, hogy ne jusson ki információ arról, hány ilyen doboz készült az adott napon. Ha a bánya valahol megrendeli a dobozokat, akkor valakinek el kell készítenie, másvalakinek kifizetni, és még valakinek elszállítani Miedziankába. E személyek közül mindenkit ellenőrizni kellett volna, a nyomában járni, kikérdezni a kapcsolatairól, a múltjáról, arról, vannak-e rokonai nyugaton. Rengeteg munka lett volna az uránnak rendelt dobozokkal.

Ha már dobozokban van az uráneérc, teherautók jönnek érte a bányába lengyel sofőrökkel. Mindegyikre fölraznak több tucat dobozt meg egy géppisztolyos orosz katonát. Aztán elindul a konvoj északra. Útközben megáll egy kijelölt helyen. Ott már várják az üres teherautók meg a szovjet sofőrök. Autót cserélnek. Az oroszok elhajtanak a teli teherautókkal Legnica felé, a lengyelek pedig vissza a bányába az üres teherautókon.

A Miedziankában kitermelt érc mintegy 0,2 százaléknyi tiszta uránt tartalmaz. Ezért kell több tucat tonna kifejtett kőzet ahhoz, hogy kinyerjenek belőle néhány tonna ércet, amiből rövidesen pár kilogramm urán lesz. Nagyon magas a norma, három műszakban végzik a fejtést, a bányában majdnem ezerötszázan dolgoznak. A legtöbben a városban laknak, vannak, akik a bánya teherautóival járnak be a környező falvakból, mások gyalog mennek a dombokon át.

Az egész környéket ellepték a feltáróaknák, és minden akna körül meddőhányók tornyosulnak. Nem tudja senki, hány olyan hely van ezen a dombon, ahol uránt fejtenek. Négy év alatt negyvenezer folyóméter alagutat fúrnak. Egyesek talán tíz, mások tíz-húsz, megint mások több tucat fejtőhelyről tudnak. Elég, ha annyit tudunk, hogy a ZPR-1 bánya minden vágatának összesített hossza százhatvan kilométer, és ha minden aknát egyesítenének, harminc kilométer mélyre hatolna.

Némelyik tárnát, ahol uránt bányásznak Miedziankában, még a németek vájták ki. Ezek megfelelően biztosítva vannak, a bánya vezetőségénél megvan a tel-

⁵ Robert Klimientowski: *Uranowe mity. Kopalnictwo uranu w Polsce w świadomości społecznej* (Uránmitosok. Az uránbányászat Lengyelországban a kollektív emlékezetben). A kéziratot a szerző bocsátotta rendelkezésünkre.

jes dokumentáció. Kicsit más a helyzet az új vágatokkal. A bányában az az uralkodó szabály, hogy a telért kell követni. A mérőeszközök megmutatják az irányt, arra halad a fejtés. Nem sokan gondolkodnak el azon, mi van a felszínen. Azt beszélik egymás közt a bányászok, hogy néha közvetlenül a talajfelszín alatt vezetik a vágatot. Akkor van baj, ha mező van fölötte. Akkor a gazda egy szép napon egy nagy kráterrel szembesül, hozat bele néhány rakomány homokot, és meg van oldva. Nagyobb a baj, ha a telért követve a város alá mennek a bányászok, pedig ez is megtörténik. Ilyenkor a megsüllyedő föld miatt udvarok és pincék omlanak be, megrepednek a házfalak. A bányagazgatóság próbálja menteni a helyzetet, faállványzattal dúcolják alá a házakat, a bánya költségén betömedékelik az omlásokat. Egyre gyakrabban bizonyul hiábavalónak a fáradozásuk.

Pokol

A közönséges bányászok mellett katonák is dolgoznak a bányában. Teherautón hozzák őket a ciechanowicei laktanyából. Szinte semmi kapcsolat nincs a bányászok és a katonák között, külön brigádokban dolgoznak, külön is étkeznek. Az a szóbeszéd a bányában, hogy csak névleg katonák, valójában politikai foglyok. Ebben sok igazság van.

Még 1949 őszén elindítják a „speciális bányászati toborzás” akciót a Lengyel Hadsereg bizonyos egységeiben. Munkáskéz kell a fellendülő gazdaságnak, és ha nem akad jelentkező a polgári lakosság körében, akkor a katonák között kell keresni. De nem sok önkéntes jelentkezik, közülük a legtöbben felső-sziléziai szénbányákba kerülnek.

1951 februárjában Konsztantyin Rokosszovszkij marsall aláírja az utasítást, melynek értelmében a parancsnokok jelölhetik ki a munkászászlóaljak katonáit. Ettől kezdve új eszköze van a politikai repressziónak: bányába küldhet embereket. Odakerülhet, aki a Honi Hadsereg nótáit énekli, vagy aki nem hajlandó belépni a pártba, esetleg tiszti kiképzésen vett részt. A föld alá kerülnek a nemzetkülönbélellenségei is – az arisztokraták és fiaik, földbirtokosok és magánvállalkozók családtagjai, a háború előtti rendőrök és kulákok fiai. Bányába kerülnek azok is, akik egyszerűen csak bizonytalannak mutatkoznak – sziléziaiak, mazurok, kasubok, szepességi szlovákok, a Jugoszláviából repatriáltak. Végül puska helyett csákányt kapnak a kezükbe a független cserkészek, a varsói felkelők, a Honi Hadsereg, a Paraszti Zászlóaljak, a WiN⁶ katonái. Nekik megmondják egyenesen: „ti az erdőben tanultatok meg lőni”.

Az R-1 teljes üzemi területén két katona bányász zászlóalj dolgozik, a 10-es és a 11-es. A két zászlóalj teszi ki a 10-es számú Munkásdandárt, amely a csúcsidőszakban 2775 katonát számlál. Ciechanowicében, Miedziankától öt kilométerre van elszállásolva a 2-es számú század. Néhány épületet használnak laktanyaként a katonák, a műszakjuk nyolc-tizenennyolc óra hosszat is tarthat. A legnehezebb részekben fejtenek, ahol a nyolcvan centit sem éri el a táró magassága. Más bányászok messze elkerülik ezeket a helyeket, innen nincs hova menekülni, ha baleset történik. Csak segítségért lehet kiabálni, hátha meghallja valaki. Szinte mindennap dolgoznak, vasárnap is. Csak egy-két szabadnapot kapnak a kato-

⁶ WiN – Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (Szabadság és Függetlenség Társaság) 1945-ben alakult antikommunista szervezet. (A ford.)

nák egész évben – május 1-jén, július 22-én, október 12-én (ez a Lengyel Hadsereg ünnepe) és Barbórka napján, december 4-én.⁷ Általában éhesen járnak dolgozni. Reggelire és vacsorára kenyeret, híg levest és üres feketekávé kapnak a laktnyában. Az ebéd csak annyiban különbözik ettől, hogy a bányában eszik meg, és a levesben néha krumplidarabok úszkálnak. Kicsit jobb azokon a napokon, amikor ellenőrzés van az egységnél. Ilyenkor kását vagy makarónit kapnak a katonák pörkölttel, reggelire van túró és kemény tojás is. Igazán jóllakottnak csak a Lengyel Hadsereg napján érzik magukat – ilyenkor kétnapi ebédet kapnak, és egy liter vodka is jár minden brigádnak.

A zord körülmények és a kemény munka miatt meredeken esik a katonai munkászászlóaljak termelékenységére. Ehhez járulnak még az örökös problémák – nem kapnak pénzt, ezért ha csak tehetik, ellőgják a munkát. Ez néha konfliktust is okoz köztük és a bányát őrző Belbiztonsági Testület katonái között. 1951 novemberében eltűnnek a katonák Ciechanowicéből, ettől kezdve a bányában sem láthatók.

Menny

Újra meg újra felbolydul a város, ha elterjed a pletyka kémek letartóztatásáról, akik el akarták rabolni a bánya nagy erővel őrzött titkait. Nem lehet leplezni, hogy a nyugati hírszerzést érdekli a bánya. Zajlik a fegyverkezési verseny, abszolút kulcskérdés benne az atombomba előállítás. A Nyugat mindent tudni akar az uránról, amit a jövőben felhasználhat Sztálin. Ezért jönnek olyan gyakran a környékre vakációzni a nyugati konzulátusok és nagykövetségek dolgozói. Kowary viszont, ahol a vállalat központja van, zárt város. Csak katonákat engednek be, és olyan civileket, akik megfelelő belépőkkel igazolják magukat, a városba vezető utakon pedig sorompók állnak felfegyverzett katonákkal. Az eltévedt utasokat, akik az itteni vasútállomáson szállnak le, rögtön beterelik az első induló vonatba.

Hasonló, bár nem ilyen szigorú előírások vannak érvényben az R-1 minden bányájában. Miedziankában is. Legalábbis elméletben, mert a gyakorlatban ez egy kicsit másképp néz ki. Az államvédelem többször szóvá teszi a jelentésekben, hogy küldjenek olvasni tudó őrszemélyzetet, illetve kerítsenek el bizonyos aknákat, mert a lakóházak közvetlen szomszédságában zajlik a fejtés.

Ami látható maradhat a város lakói számára, azt az átutazók, különösen a nyugati államok képviselői előtt bizonyosan rejtegetni kell. Egyébként rajzanak a környéken azok, akik a Franciaországban vagy a Benelux államokban töltött több éves emigrációjuk után úgy döntöttek, hogy hazatérnek. Sőt, sokan a bányákban dolgoznak. Egyébként kiváló szakemberek. Megszerezték a szaktudást Nyugaton, és ezt most a kommunista Lengyelország dicsőségére kamatoztathatják. Nem mindenki beszél tökéletesen lengyelül, ezért külön brigádban dolgoznak, hogy könnyebben kommunikáljanak azon a nyelven, amelyet itt nem ért senki.

⁷ A katona bányászok munkakörülményeire vonatkozó részletes adatok Robert Klementowski cikéből valók, amely *Skazani na uran. Kopalnie rudy uranu we wspomnieniach Żołnierzy Batalionów Pracy* (Uránra ítélve. Uránércbányák a Munkászászlóalj katonáinak visszaemlékezéseiben) címmel jelent meg a *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi* című periodika 2009/21. számában.

Éberem figyelni őket az állambiztonság. Annál is inkább, mert egyre sűrűbben lépnek kapcsolatba a varsói francia nagykövetséggel és a wrocławai konzulátussal. Néhány éves lengyelországi tartózkodásuk után ugyanis elmegy a kedvük az itt uralkodó állapotoktól, és úgy döntenek, visszatérnek Nyugatra.

A negyvenes évek végén felvesznek az R-1 egyik üzemébe egy Stefan Burzyński nevű fiatalembert, aki belgiumi emigrációból tér vissza. Egy a sok közül, senki sem akad fenn azon, hogy rosszul beszél lengyelül. Burzyński gond nélkül talál munkát a bányában, de ez csak fedőfoglalkozás. Az igazi neve Louis Quievreux, született belga, és az egyik nyugati hírszerzés ügynöke. Az a feladata, hogy információkat közvetítsen az egyes bányákról, a kitermelés mértékéről és arról, milyen fajta ásványokat fejtenek itt. Quievreux alias Burzyński hónapokig kifogástalanul végzi a feladatát. Még egy kis ércmintát is sikerül kicsempésznie, átadja az összekötőjének. Rögtön ezután utasítást kap, hogy haladéktalanul vonuljon vissza a már korábban előkészített menekülési útvonalon. De amilyen peches a fiatal belga, beleszeret egy szép Jelenia Góra-i lányba. Több mint egy hétig halogatja a szökést, nem akar elmenni nélküle, és ez lesz a veszte. Elkapják, háromszoros halálbüntetésre ítélik. A mokotówi börtönbe kerül Varsóban. Gyorsan érdekesség lesz belőle, a rabtársak kedvence. Nem akárkikkel ül együtt. A börtönkantinban a vilnai Honi Hadsereg elitjével fogyasztja az ebédet: Maciej Jeleńnyel, Roman Woźniackival, Jan Pętkowskival. A fatális helyzet ellenére imponál nekik Quievreux rendkívüli lelkierője. Egyszer, amikor beleköt a fegyőr, büszkén vág vissza, hogy joga volt megvédeni a hazáját a maga módján, mert úgy ítéli meg, hogy a nemzetközi kommunizmus fenyegeti a függetlenségét.⁸

Még az arcátlansága ellenére is rövidesen tizenöt év börtönre mérséklék a büntetését, őt pedig áthelyezik a Strzelce Opolskie-i börtönbe. Itt nem marad több nyom utána. Valószínűleg visszavitték Nyugatra egy másik elfogott kémért cserébe.

Pokol

Kémekek viszont mindenhol leselkednek, még a mieink között is. Aki hazudik a hatóságoknak, abból a hatóságok kiszedik az igazságot. Egy beosztott bányászból, Czesław Dullból egész éjjel próbálják kiszedni. Amikor fölverték a bányába, hat-szor írárták újra vele az önéletrajzát. A hetedik náluk volt, az írártárban, tudták, hogy eltitkolta előlük a Nyugaton élő rokonait. Egész nap az őrsön ült, enni nem kapott, éjjel odament hozzájuk a parancsnok, és azt mondta:

– Üssétek!

Először a fejét ütötték, aztán a padhoz kötötték, és gumibottal folytatták. Elveszítette az eszméletét, magához térítették. Hazavitték, pusztá kézzel fölszedték vele a padlót és kibontatták az ajtókereteket. Fegyvereket kerestek. Nem találtak semmit.

Teresa Stegnarskát a Jelenia Góra-i pályaudvaron tartóztatják le. Az uránérc osztályozásánál dolgozik, egyszer csak kap egy utasítást, hogy Kielcébe megy kiküldetésbe. Amikor felszáll a vonatra, váratlanul elé áll két civil ruhás hivatalos személy. Azt mondják, valaki jelentette nekik, hogy Teresa uránt vitt ki a bá-

⁸ Mieczysław Chojnacki: *Mokotowskie więzienie – rozprawa – wyrok – pobyt w ogólnej celi śmierci* (A mokotówi börtön – tárgyalás – ítélet – élet a közös halálcellában) [in:] *Zeszyty WiN-u*, R-1/1992.

nyából. A hetedik cikkely alapján vádolják – kémkedéssel. A kihallgatás alatt azt mondják, hogy megvan náluk a sógora vallomása, tőle még azt is megtudták, melyik zsebébe tette a mintát. Stegnarska szembesítést követel.

– Nem te dirigálsz nekünk, ribanc – hallja a választ.

A következő tizennégy hónapot zárkában tölti Wrocławban. Aztán átszállítják Varsóba, a Rakowiecka utcába. Ott leül még egy évet, ítélet nélkül, még vádat sem emelnek ellene. Amikor kiengedik, hónapokig nem talál semmilyen munkát.

Némelyik történet ijesztően hasonló. 1950. február 27-én megint multságot tartanak a janowicei vendéglőben. Sok a bányász a kocsmában, köztük van Bolesław Grzyb beosztott bányász is, aki a távoli, Radom melletti Skaryszewből jött a bányába. Ott van Andrzej Pacholski bányaaács is. Jó kiállású fiatalember. A Május 1. utca 24. szám alatt lakik a feleségével és három lányukkal. A vendéglő közvetlen közelében. Pacholski szenvedélye a futball, minden szabad percét a pályán tölti, focizik a kollégákkal. Most viszont azért jött a vendéglőbe, hogy koccintson a bányában vele együtt dolgozó kollégája, Mikołajczyk egészségére.

Égész este poharznak, nótáznak, tósztokat mondanak. Éltetik Grzybet, Pacholskit, Mikołajczykot. Nemsokára berontanak a vendéglőbe az állambiztonságiak. Pacholski és Grzyb lassabban menekül, mint a többiek. Elviszik őket a parkban lévő őrsre. Ott tartják őket egész éjjel, felváltva hallgatják ki és verik őket. Grzybet kiengedik néhány óra elteltével, nagy nehezen hazavánszorog, még hetekig nyalogatja a sebeit. Pacholskit Jelenia Górába hurcolják, ott minden kezdődik előlről. Félholtra verik, aztán visszaviszik Janowicébe, és kiteszik az egészségház mellett. Aznap éjjel arra jár Baška Wójcik, megijed az árokban heverő, hörgő részegtől, eliszkol. Reggeltájt találják meg Pacholskit a szomszédok, hazaviszik. Még odaérnek a mentők, beviszik a miłkóvi kórházba. Ott hal meg. Janowicében, a templom melletti temetőben földelik el.

Menny

1951-ben már kimerülőben vannak Miedzianka környékén a könnyen hozzáférhető uránlelőhelyek, és ezt pontosan tudják is az orosz szakemberek. Sejtik már a bányászok is, hiszen továbbra is magas ugyan a keresetük, de sokkal kevesebb, mint a fejtés kezdetén. A miedziankai bányában tehát csökken a létszám. A dolgozók egy része önként távozik – mint Karolina Kolis és Staszek Gruszka. Karolina most a gyerekeit neveli, Staszek a janowicei papírgyárban talált munkát. Töredékét keresi a korábbi fizetésének, de legalább nem kell aggódnia a torokát maró por miatt.

Baška Wójcikot áthelyezik Radoniówba, Staszek Kopczyńskit Kletnóba. Natalka Kaczmarska férjhez megy Staszek Kolodához, a bányatűzoltóság főnökéhez. Már nem kell a csilléket tologatnia. Gyakran eljárnak a férjével az apja sírjához. A bánya bezárásának hírére Lubin és Legnica környékére költöznek a bányászok. Ott éppen most indul a rézfejtés, több ezer szakemberre van szükség a bányákban. Akik odamennek, új lakást kapnak.

1952-ben bezárják a bányát Miedziankában, kikapcsolják a víztelenítő szivattyúkat, a vágatok, a tárnák, az aknák lassan megtelnek vízzel. Ahogy szivárog be a víz, úgy erősödik az emberekben az a meggyőződés, hogy valamilyen titok lappang a bánya felszámolása mögött. Egyre sűrűbben hallani pletykákat

azokról, akik a föld alatt maradtak, a német kincsekről, a rejtélyes teherautókról, a titkokról, a kémekről. Minél több a víz, annál több ilyen szóbeszéd terjed Miedziankában.

Azok a bányászok, akik nem kerestek új állást korábban, most munka nélkül maradtak. Egész napokat töltenek a házuk előtt, köhécselek, felidéznek azt az időszakot, amikor mindenre volt pénzük. Most nem jut szinte semmire. Egyébként ha akarnák, még akkor sem tudnák mire elkölteni a pénzt. Miedzianka napról napra jobban elnéptelenedik, egymás után ürülnek ki a házak, tűnnek el a boltok, a műhelyek. Gyorsan kísértetvárossá válik, és rémisztgetni fog még húsz évig.

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása